

* * *

М.Кеда

ІСТОРИЯ РЕФОРМАЦІЇ XVI СТ. У ВИСВІТЛЕННІ М.ПЕТРОВА

Інтерес професора всесвітньої історії Харківського університету Михайла Назаровича Петрова (1826 – 1887) до історії Реформації був обумовлений необхідністю пошуків вирішення актуальних питань російського суспільно-політичного життя [1]. М.Петров, як і більшість його сучасників вважав, що лише історія може дати хоча б приблизну відповідь на ті “питання, які мимоволі тепер непокоять кожну мислячу (людину) і гідного громадянина своєї землі”[2]. Дотримання цієї ідеї і обумовило особливий інтерес дослідника до переломних моментів у розвитку суспільства і до Реформації як “епохи перехідної, коли руйнувалось середньовічне життя з його моральними засадами і коли ще не склались нові форми”[3].

В пропонованій статті здійснюється спроба проаналізувати його концепцію Реформації, з’ясувати її характер, місце та роль в історичній науці.

У науковій спадщині М.Петрова історія Реформації посідає помітне місце. Цьому періоду історії присвячено третій том “Лекцій з всесвітньої історії” та низку спеціальних нарисів. Як справедливо зазначає Б.Могильницький, інтерес харківського історика до переломних моментів історичного розвитку взагалі та до революційних рухів зокрема, “особливо рельєфно” проявляється в його нарисі “Томас Мюнцер. Велика Селянська війна”[4].

Реформацію М.Петров вважав центральним явищем Нового часу, явищем, “навколо якого так чи інакше згуртовані і від якого залежать всі інші”[5]. Серед її причин дослідниками зазвичай називаються глибокі релігійні, політичні та соціальні протиріччя у тогочасному європейському суспільстві[6]. Історик не вдається до детального пояснення цих причин. Він зазначає, що всі ті явища у суспільстві, які інші історики називають причинами Реформації, були очевидні і часом нестерпні вже з XII ст. М.Петров приділяє велику увагу з’ясуванню питання чому саме у XVI ст. і саме у Німеччині виникає успішний протест проти цих негараздів. На його думку, церковній реформі сприяли соціальні та політичні умови, які склались у Німеччині безпосередньо напередодні Реформації: боротьба між імператором та князями за владу, налагодження міжстанових та міжурядових відносин, боротьба з повсюдним втручанням церкви у світські справи, небувалий занепад моралі. Історик дійшов при цьому важливого й оригінального висновку, що сама держава підготовляла в умах людей думку про необхідність реформи церковного устрою [7]. Крім того, М.Петров для кожної верстви населення вказує свої причини бажати церковних реформ. Він особливо підкреслює прихильність до реформ “простого люду”, селян, як суспільного класу, для якого тягар поборів на користь духовенства був особливо важким.

З огляду на це стає зрозумілим, чому дослідник не визнає за Лютером якоїсь виняткової ролі в історії Реформації. Він зазначає, що за обставин, які склались у Німеччині на початку XVI ст. “досить було навіть незначного приводу... , навіть і не геніальної, а тільки розумної, чесної й енергійної людини, якою був Лютер”, аби розпочати такий грандіозний “світовий переворот”, яким був розпад єдиної Західної церкви [8]. Ініціатива у започаткуванні Реформації належала не Лютеру, а “історичній ситуації”, обставинам, які склались. Він підкреслює, що сам Лютер виступав спочатку не за реформу церкви, а лише проти індульгенцій.

Дослідник вважає, що непослідовність Лютера була продиктована його страхом перед соціальною революцією, яка могла повалити існуючий суспільний лад. “Він жажнувся думки, що сліпа буря народного заколоту... разом з неправдою та зловживаннями, може повалити і зруйнувати багато розумного і святого – освіту, громадянськість та самі засади релігії”[9]. М.Петров вважає, що народ просто не зрозумів “далекоглядної консервативної” програми Лютера, який свідомо ставив перед собою і народом ту мету, якої реально можна було досягти.

Великою заслугою Лютера дослідник вважає те, що він своїми перекладами Біблії дав можливість народу зрозуміти, що “якщо люди рівні перед Богом, то тим більше вони мають бути рівні перед обличчям людського закону”[10].

Томас Мюнцер постає у М.Петрова перш за все як послідовний реформатор, “найоригінальніший і найобдарованіший з усіх ватажків німецької революції XVI ст.”[11]. Вражає те співчуття, із яким історик зображує цю людину. Автор повсякчас підкреслює безкорисливу любов селянського ватажка до народу, його відверте прагнення зробити суспільство щасливим. Історик називає Мюнцера Робесп'єром свого часу, але на відміну від останнього, у німецького ватажка “теорії революції народжувались не в тиші кабінету, а у серці, переповненому палким співчуттям народу”[12]. Поміж усіх ватажків простий народ більш за все любив Мюнцера і вірив його словам через те, що у цієї людини “серце справді переймалось його бідами, убогством та безправністю”[13]. Однак самої щирої любові до народу, віри в нього, на думку М.Петрова, замало для здійснення перетворень. Бідою Мюнцера, цього “мрійника-авантюриста” історик називає виключну теоретичність його ідей. Він дорікає Мюнцеру за недостаток практичності, “необхідної кожному, кого так чи інакше покликано вести людські справи”[14]. Мюнцер, на думку М.Петрова, занадто пізно усвідомив, що суспільство ще не було готове до тих змін, які він запропонував. Автор наводить слова свого героя: “я бачу, що взявся за велику, не до снаги, справу”[15]. Дослідник додає, що ця справа була не під силу не тільки Мюнцеру, а й усій епосі, “зовсім для цього не зрілій”. Плани Мюнцера були занадто широкі, зачіпали увесь суспільно-політичний устрій, в той час як реальними були б набагато поміркованіші зміни.

Томас Мюнцер цікавить М. Петрова не тільки як політичний діяч, а й як оригінальна, обдарована особистість. На думку дослідника, він завершує плеяду таких відомих історичних осіб як Мохаммед, Жанна д'Арк, Савонарола[16]. М. Петров одним із перших зауважив, що саме Мюнцер покінчив із середньовічною містикою, зрозумівши й визнавши, що “голос Божий – це мій власний дух”[17], тому з часів діяльності Мюнцера “візіонерство” втрачає свій загадковий надприродний характер і стає буденним явищем життя. М.М.Смірін справедливо зазначає, що “оцінка М.Петровим світогляду Мюнцера може бути протиставлена оцінці багатьох дослідників XIX і XX ст., які відносили Мюнцера до містиків”[18].

М.М.Смірін вказує, що в судженнях М.Петрова про Томаса Мюнцера відчувається вплив роботи Ф.Енгельса “Селянська війна в Німеччині”[19]. Проте, сам Ф.Енгельс у передмові до другого видання вказаного твору говорить, що матеріал стосовно селянських повстань і Томаса Мюнцера був запозичений ним у В.Циммермана[20]. М.Петров також у своєму нарисі неодноразово згадує дослідження В.Циммермана. На наш погляд, у працях і М.Петрова і Ф.Енгельса відчувається вплив однієї і тієї ж самої роботи німецького історика.

М.Петров, як і інші російські ліберальні історики намагається довести доцільність реформації “зверху”, на зразок Реформації у Скандинавських країнах, яка сприяла зміцненню монархічної влади, посиленню її незалежності від церкви, і створила підвалини суспільного відродження цих країн.

Трагедія німецької Реформації, на думку історика, полягала в тому, що ні імперська влада, ні країна не були готові до такого розвитку подій. М.Петров у своїх лекціях підкреслював, що “народи по відношенню до реформи церкви керувались

своїми почуттями – симпатії або огиди, - уряди ж майже завжди – тверезим політичним розрахунком”[21]. Карл V, на думку історика, був просто нездатний до такого “розрахунку”, оскільки він був “людиною без батьківщини”, яка не належала до жодної нації, і, відтак, не переймалась інтересами підвладних їй народів. У своєму ставленні до підвладних йому земель імператор керувався лише необхідністю управляти складною політичною системою, яку на той час представляла з себе його країна [22]. Розглядаючи діяльність Карла V із погляду потреб і інтересів тогочасної Європи, М. Петров позитивно оцінює тільки боротьбу імператора з турками і зазначає, що решта його заходів була чимось застарілим і не відповідала ні духу часу, ні потребам Європи[23]. Тим більше не задовольняла вона внутрішніх потреб Німеччини. В цілому вся політика Карла V виявилась неефективною. Дослідник вважав, що запобігти цьому могла лише відповідність планів імператора дійсним потребам Німеччини і Європи та співпадіння їх із духом часу.

Неувагу імператора до “тривожних симптомів”, які передвіщали неминучі зміни, він називав “вражаючою легковажною недбалістю” із боку влади. На думку М.Петрова, основною причиною нездатності Карла V до реформ було абсолютне нерозуміння ним їх необхідності та неминучості.

Коли влада, на думку М.Петрова, внаслідок своєї недбалості не здатна взяти ініціативу у свої руки, це змушений був зробити народ. Єдиною можливою причиною народного заколоту М.Петров вважав матеріальні негаразди: “маси ніколи не підіймаються через самі лише ідеї, і книги, якими б вони не були, рідко спричиняють революції... . Тільки важке матеріальне становище, голод, злидні, нестерпні утиски, словом, - економічні умови і причини в змозі викликати народний заколот”[24].

Для характеристики виступу селян 1524 – 1525 рр. М.Петров вживає термін не “війна”, а “революція”. Слід за В.Циммерманом він вважає Селянську війну явищем багато в чому спорідненим з революціями англійською й особливо французькою. Він пояснює цю схожість спільністю ідей і мети. Селянський виступ, на думку М.Петрова, – не просто один із бунтів, які мали місце в Німеччині і раніше і пізніше, а явище, що мало “всесвітньо-історичне” значення.

М.Петров повсякчас висловлює своє співчуття тяжкому становищу народних мас, але суворо засуджує революційний фанатизм, який супроводжує народні виступи. Історик наводить як приклад історію захоплення селянами замку Вейнсберг і жорстокої розправи над графом Гельфенштайном та його родиною. Картина цього злочину у викладенні М.Петрова найбільш промовисто свідчить про позицію історика, про засудженням ним будь-яких насильницьких методів. Дослідник, зокрема, критично ставився до спроби відомого історика Реформації В.Циммермана виправдати вейнберзький злочин. М.Петров зазначає, що всі “справедливі” аргументи цього дослідника не можуть виправдати “дикого фанатизму розлюченої маси повсталих селян”[25]. Таку тактику боротьби за свої права М.Петров вважає найбільшою помилкою, що неминуче завершується “катастрофою”.

М.Смірін [26] та Б.Вебер [27] вважають, що М. Петров, шукаючи шлях розв’язання суспільних проблем, впадає в протиріччя: він засуджує насильницькі методи боротьби, з одного боку, а з іншого – припускає, що “влада, яка володіє силою, може поступитися лише силі”. Проте, слід зазначити, що М.Петров вважає застосування сили крайньою, вимушеною мірою, спровокованою бездіяльністю або непоступливістю влади, але мірою однаково помилковою. Альтернативу застосуванню сили він знаходить у компромісі, запропонованому владою. Тільки влада, на його думку, в змозі здійснити реформи. Шлях добровільної мирної угоди, ініційованої народом, “був випробуваний вже багато разів, але ніколи ні до чого не призводив”[28].

В оцінці М.Петровим подій Селянської війни найбільш яскраво прослідковується його суспільно-політична позиція. М.Смірін називає його демократом [29], О.Вайнштейн – консерватором [30]. На наш погляд, найбільш

справедливою є оцінка Б.Вебера, який вважає М.Петрова лібералом демократичної орієнтації [31].

“Надзвичайні епохи породжують надзвичайних людей”, – говорив М.Петров [32]. Такими людьми він вважав далекоглядного реаліста Лютера, якому було під силу здійснити реформи, але якого не підтримав народ, та “утопіста” Мюнцера, ідеальні погляди якого приваблювали народ, але не мали під собою практичного підґрунтя. При всій своїй поступовості та послідовності Мюнцер, на думку М. Петрова, не мав шансів вийти переможцем.

Таким чином, на прикладі історії Реформації М.Петров показав перевагу необхідності мирного, ініційованого урядом, вирішення складних суспільно-політичних проблем. В його судженнях про події реформаційної епохи дуже відчувається вплив суспільно-політичної ситуації, яка склалась в Росії на середину ХІХ ст. Пошуки аналогій в історичному минулому призвели дослідника до висновку про доцільність і плідність вирішувати соціальні протиріччя “згори”. Народ, на думку М.Петрова, не здатен самостійно здійснювати реформи, оскільки може боротися за свої права єдиним реальним для нього шляхом – силовим, революційним.

Джерела та література:

- 1.Дятлов В.О. Російська історіографія Реформації: у пошуках історичного досвіду (друга половина – початок ХХ ст.) //Україна і Росія в панорамі століть: Збірник наукових праць на пошану професора К.М. Ячменіхіна. – Чернігів,1998. – С. 226.
- 2.Центральний державний історичний архів України. – Ф. 2048. – Оп. 1. – Спр. 37. –Арк.1.
- 3.Петров М.Н. Лекции по всемирной истории /Под ред. проф. В.К. Надлера. – Т. III. История Новых веков (Реформационная эпоха). В обработке прив.-доц. В.П. Бузескула. – Харьков,1888. – С. 78.
- 4.Могилицкий Б.Г. История Нового времени в России в пореформенный период // Историография истории Нового времени стран Европы и Америки: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «История» /Под ред. И.П. Деметьева. – М.,1990. – С. 297.
- 5.Петров М.Н. Лекции по всемирной истории. – Т. III. – С. 7.
- 6.Дятлов В.О. Російська історіографія Реформації ... – С. 227.
- 7.Петров М.Н. Лекции по всемирной истории. – Т. III. – С. 12.
- 8.Там само. – С. 32.
- 9.Петров М.Н. Из всемирной истории. Очерки. – Изд. 2-е. – Харьков, 1882. – С. 335.
- 10.Петров М.Н. Лекции по всемирной истории. – Т. III. – С. 52.
- 11.Петров М.Н. Из всемирной истории. Очерки. – С. 359.
- 12.Там само. – С. 359.
- 13.Там само. – С. 348.
- 14.Там само. – С. 359.
- 15.Там само. – С. 359.
- 16.Петров М.Н. Визионеры в истории // Відділ рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного державного університету імені В. Каразіна. -б.н.,-б.д. –Арк. 7.
- 17.Петров М.Н. Из всемирной истории. Очерки. – С. 348.
- 18.Смирин М.М. Народная Реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война. – М.,1955. – С. 60.
- 19.Там само. – С. 60.
- 20.Энгельс Ф. Предисловие ко второму изданию «Крестьянской войны в Германии» // К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. – Изд. 2-е. – Т. 16. – М.,1960.– С. 412.
- 21.Петров М.Н. Лекции по всемирной истории. – Т. III. – С. 68.
- 22.Там само. – С. 41.
- 23.Там само. – С. 47.
- 24.Петров М.Н. Из всемирной истории. Очерки. – С. 333.
- 25.Там само. – С. 352.
- 26.Смирин М.М. Народная Реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война. – С. 61.
- 27.Вебер Б.Г. Великая Крестьянская война в Германии в освещении М.Н. Петрова // Средние века. – Вып. XIII. – М., 1958. – С. 84.
- 28.Петров М.Н. Из всемирной истории. Очерки. – С. 381.
- 29.Смирин М.М. Народная Реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война. – С. 58.
- 30.Вайнштейн О.Л. Историография средних веков в связи с развитием исторической мысли от начала средних веков до наших дней. – М.-Л.,1940. – С. 13.
- 31.Вебер Б.Г. Великая Крестьянская война в Германии в освещении М.Н. Петрова. – С. 85.
- 32.Петров М.Н. Из всемирной истории. Очерки. – С. 341.